

VU Research Portal

Schriftuur, natuur en cultuur

van den Belt, Henk

published in

Theologia Reformata
2020

DOI (link to publisher)

[10.21827/TR.63.2.167-175](https://doi.org/10.21827/TR.63.2.167-175)

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

Article 25fa Dutch Copyright Act

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van den Belt, H. (2020). Schriftuur, natuur en cultuur: Over de noodzaak van hermeneutische regels. *Theologia Reformata*, 63(2), 169-175. [5]. <https://doi.org/10.21827/TR.63.2.167-175>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

jaargang 63

nummer 2

juni 2020

THEOLOGIA REFORMATA

- 121 Ten geleide H. van den Belt en W. van Vlastuin
- 123 Uitzonderlijke ogenblikken van afzondering G. van Zanden
- 128 Is hermeneutiek nog ergens goed voor? E. Talstra
- 138 'De Schrift kan niet gebroken worden' Een pleidooi voor *inerrancy*
M.K. de Wilde
- 147 De Geest is geen scepticus; de hele Luther W. van Vlastuin
- 156 Handelen van God, historiciteit, heiliging. Drie kernmomenten van
een theologische hermeneutiek J.M. Burger
- 167 Schriftuur, natuur en cultuur: over de noodzaak van hermeneutische
regels H. van den Belt
- 176 De diepte van Pniël. Het existentiële karakter van gelovig omgaan
met de Bijbel A. Huijgen
- 186 Focus. Terug naar de Europese Traditie (?) W. van Vlastuin
- 193 Reflexen J. Hoek
- 205 Boekbesprekingen, boekaankondigingen

Schriftuur, natuur en cultuur: over de noodzaak van hermeneutische regels¹

H. van den Belt

Abstract

Hermeneutical controversies often have to do with the tension between the text of the Bible on the one hand and what can be called ‘general revelation’ and ‘contextuality’ on the other hand. This article reflects on both tensions, argues for a positive-critical hermeneutical attitude towards nature – as created by God – and culture. Hermeneutical rules should not lead to a rationalist objectivation of Scripture, but still are necessary to avoid arbitrariness in explaining and applying Scripture today.

Spannende vragen op het gebied van de hermeneutiek hebben vaak te maken met de relatie tussen de tekst van de Bijbel en wat we algemene of universele openbaring zouden kunnen noemen.² Als het gaat om schepping en evolutie betreft dat de relatie tussen natuurwetenschap en exegese en bij ethische kwesties op het terrein van huwelijk en seksualiteit is er vaak invloed van nieuwe inzichten op het gebied van de menswetenschappen. Daarnaast speelt bij veel hermeneutische vragen ook de verhouding tussen de culturele context waarin de Schrift is ontstaan en de culturele contexten waarin de Bijbel wordt gelezen, uitgelegd en toegepast een grote rol. De beoefening van de natuur- en menswetenschappen is cultureel bepaald en daarom zijn beide spanningen onlosmakelijk met elkaar verbonden. Deze spanningen worden bij de hermeneutiek, de regels die gelden bij de uitleg van de Schrift, echter niet altijd expliciet benoemd.

Uiteraard betekent het woord ‘hermeneutiek’ in de huidige context meer dan de uitleg van de Schrift. Ik ga in dit artikel bewust voorbij aan de discussie over de invloed van de postmoderne filosofische hermeneutiek op het bestaan van de Bijbel, al zijn de vragen die daardoor worden opgeroepen ook

-
- 1 Ik dank Ernst Boogert, Maarten Kater, Jan Klein en Wim van Vlastuin voor hun kritische reflecties op eerdere versies van dit artikel.
 - 2 Voor het begrip en de inhoud van de universele openbaring, sluit ik aan bij Gijsbert van den Brink en Kees van der Kooi, *Christelijke dogmatiek: Een inleiding*, Zoetermeer 2012, 173-181.

relevant voor de verhouding tussen de schriftuitleg en de cultuur.

Saekle Greijdanus (1871-1948) pleit voor een afzonderlijke hermeneutiek voor de Bijbel: ‘De Hermeneutiek der Heilige Schrift is niet een onderdeel van deze algemeene Hermeneutiek. Zij is een *Hermeneutica sacra* en dit laatste woord wijst op een boven het creatuurlijke uitgaande, Goddelijke factor.’³ Dat leidt echter gemakkelijk tot een tweedeling tussen de uitleg van gewone teksten en de uitleg van de Schrift. Er is juist vanuit de gereformeerde nadruk op een goede grammaticale en historische uitleg veel voor te zeggen om bij de bijbeluitleg niet opeens heel andere regels te hanteren dan voor andere teksten. Tegelijk blijft de Bijbel wel een bijzonder boek omdat de Schriften die getuigen van de Messias zich aandienen als gezaghebbende openbaring van Godswege. Een afzonderlijke *hermeneutica sacra* is dus niet nodig, maar de gezonde hermeneutiek van de *biblia sacra* vraagt wel dat we steeds bij de Bijbel zelf beginnen.

Fundamenteel voor het zoeken naar de verbinding tussen de Schrift enerzijds en anderzijds de natuur en cultuur is de eenheid van de waarheid. Arnold Huijgen verbindt die eenheid met de eenheid van God en merkt op dat het hierbij niet om een wiskundige, maar om een geestelijke, eenheid gaat.⁴ Toch is hij nogal huiverig voor het formuleren van hermeneutische regels en het rationalisme dat daar vaak mee gepaard gaat. Het gebruik van een hermeneutische techniek maakt van de Bijbel te veel een object.⁵ Dit artikel wil een korte aanzet geven tot reflectie op de verhouding tussen de Bijbel en de natuur en de Bijbel en de cultuur en laten zien waarom de bezinning op hermeneutische regels voor de juiste uitleg van de Schrift zo belangrijk is. Daarbij is het belangrijk om op te merken dat de ‘natuur’ nooit los verkrijgbaar is. De wijze waarop de natuur bestudeerd wordt, is cultureel bepaald. Voor wie de natuur als schepping ziet is alle natuurwetenschap onderzoek naar structuren in de geschapen werkelijkheid, ook als sommige

3 Saekle Greijdanus, *Schriftbeginselen ter Schriftverklaring*, Kampen 1946, 11.

4 Arnold Huijgen, *Lezen en laten lezen: Gelovig omgaan met de Bijbel*, Utrecht 2019, 139. Huijgen laat de vragen die de relatie tussen de Schrift enerzijds en de natuur en de cultuur anderzijds betreffen grotendeels liggen. Dat roept de vraag op hoe zijn positie zich verhoudt tot de klassiek gereformeerde notie van de algemene openbaring en hoe zich dat verhoudt tot de plaats die Huijgen toekent aan *Gelassenheit*. Deze vragen heb ik hem gesteld op de studiedag in Apeldoorn (30 oktober 2019) en laat ik hier nu verder rusten. De middeleeuwse mystieke term *Gelassenheit* is vooral door vertegenwoordigers van de radicale reformatie, zoals Andreas Karlstadt (1486-1541) en Menno Simons (1496-1561) omarmd en vertolkt mijns inziens eerder een doperse dan een gereformeerde grondhouding.

5 Huijgen, *Lezen en laten lezen*, 17.

natuurwetenschappers dat zelf heel anders zien. In dit artikel zijn natuur en schepping synoniem.

Universele openbaring

Er is in dit artikel geen ruimte voor een uitvoerige bespreking van de universele of algemene openbaring. Op dit terrein kan naïviteit levensgevaarlijk zijn. Onze kennis van de natuur is nog altijd zeer beperkt, wij zijn slechts nietige schepselen. Bovendien zijn we bij de interpretatie van de natuur – net als bij het lezen van de Schrift – geen onbevangen recipiënten maar weerbarstige zondaren, die geneigd zijn om het schepsel te vereren boven de Schepper en de sporen van God in de schepping en de geschiedenis te verdonkeremanen of er afgoderij mee te bedrijven.

Toch beperkt het spreken van God zich niet tot de Schrift. Het is een belangrijk hermeneutisch en bijbels uitgangspunt dat God zich aan niemand onbetuigd heeft gelaten (Rom. 1) en dat er van het ruime hemelrond een sprake uitgaat over heel de aarde (Ps. 19). Je kunt erover twisten of je dat algemene of universele openbaring moet noemen of dat je het woord openbaring voor Christus en de Schriften moet reserveren; noem het een ‘universeel getuigenis’ als ‘algemene openbaring’ te veel inhoud veronderstelt.

De gereformeerde traditie onderscheidt bij dat getuigenis meestal drie verschillende bronnen: de schepping, de geschiedenis en het hart of geweten van de mens. De vraag is nu niet of er vanuit die bronnen kennis van God mogelijk is en hoeveel godskennis die bronnen opleveren. Over het algemeen zijn theologen tegenwoordig terecht terughoudend in het ontwerpen van een algemene godsleer los van Gods openbaring in Christus. De vraag is ook niet of we helder zicht op dat universele getuigenis kunnen krijgen zonder de bril van de ‘bijzonder openbaring’.⁶ De vraag is wel of dat wat we door die bril zien – op het terrein van de ‘algemene openbaring’ – ons kan helpen om de lenzen te scherpen en de Schriften beter te verstaan. Zien we door de bril van de Schrift een aarde van ongeveer zesduizend jaar oud of zien we – ook als we kijken door die bril – een oudere aarde en verdisconteren we dat bij de uitleg van Genesis?

De heliocentrische kosmologie heeft de beste papieren om de bewegingen in ons zonnestelsel te verklaren. Bepaalde bijbelteksten zijn we daardoor gaan lezen als uitingen van alledaags taalgebruik – de zon gaat op en de zon gaat onder – en niet meer als natuurwetenschappelijke informatie. Wilhelmus à Brakel stelde nog dat het gevoelen van hen die beweren, dat de zon stil staat

6 Johannes Calvijn, *Institutie* 1.6.1.

en de aarde draait, ‘een versiersel is van mensen, die ‘t hoofd te veel draait. [...] De Schrift zegt dat de aarde vast staat.’⁷ Niettemin roept het bevestigende antwoord op de vraag of natuurwetenschap en geschiedwetenschap de uitleg van de Bijbel mogen beïnvloeden meteen de vraag naar de grenzen van die invloed op de exegese en dat is een vraag van hermeneutische aard.⁸

Moderne inzichten uit de menswetenschappen beïnvloeden de uitleg en de toepassing van de Schrift, al gebeurt dat bij orthodoxe protestanten vaak ongerefleeteerd, denk aan de terechte huiver voor de pedagogische tik, terwijl het Oude en Nieuwe Testament ervan uitgaan dat lichamelijke kastijding bij een liefdevolle opvoeding hoort. Het voorbeeld onderstreept meteen ook dat de grenzen tussen natuur en cultuur vloeïend zijn. Nog meer dan bij schepping en geschiedenis is het op het terrein van de psychologie en sociologie goed om kritisch na te denken over de onbewuste invloed die heersende culturele opvattingen kunnen krijgen bij de uitleg van de Schrift.

Westerse hobby

Het zou naïef zijn om wetenschappelijke claims per definitie over te nemen, omdat het ook van belang is om na te gaan welke filosofische en levensbeschouwelijke uitgangspunten erachter schuilgaan. Het is anderzijds ook ondoenlijk om evidente of zeer plausibele resultaten van wetenschappelijk onderzoek te ontkennen met een beroep op het feit dat volstreekte neutraliteit niet bestaat.

Bij de spanning tussen Schriftuur en natuur speelt de cultuur een doorslaggevende rol. In ieder geval is ‘natuur’ nooit zonder meer los verkrijgbaar, het is altijd geïnterpreteerde natuur en die interpretatie is cultureel bepaald. Ad de Bruijne wil aansluiten bij Johannes Calvijn en Abraham Kuyper en ‘in de uitleg en de verwerking van de Schrift vrijmoedig gebruik maken van inzichten uit de geschapen werkelijkheid’.⁹ Arnold Huijgen vreest echter dat die inzicht-

7 Wilhelmus à Brakel, J.H. Donner (red.), *Logikēlatreia, dat is Redelyke godsdienst in welken de goddelyke waarheden van het genade-verbond worden verklaard*, Leiden 1881, 266. Het betreft hoofdstuk 8, paragraaf 14.

8 Elders heb ik betoogd dat de natuurwetenschappen een beperkte rol mogen spelen bij het interpreteren van de Bijbel en dat een belangrijk criterium daarbij ligt in de centrale heilsoodschap van de gehele Schrift. Henk van den Belt, ‘Welke rol hebben niet-theologische wetenschappen bij het interpreteren van de Bijbel?’ in William den Boer, René Franssen en Rik Peels (red.), *En God zag dat het goed was: Christelijk geloof en evolutie in 25 cruciale vragen* Kampen 2019, 73-87.

9 A.L.T. de Bruijne, *Gereformeerde hermeneutiek vandaag: Theologische perspectieven*, Barneveld 2017, 27.

ten eigenlijk niet afkomstig zijn uit de natuur die immers nooit los verkrijgbaar is, maar uit de cultuur: 'Is het niet reëel om te vermoeden dat deze inzichten (welke dan?) niet zozeer vanuit denken vanuit Gods scheppend handelen worden ingedragen, maar op basis van een soort common sense uit de contemporaine cultuur?'¹⁰ Precies op dit punt wringt de schoen tussen Kampen en Apeldoorn, tussen neocalvinistische cultuurwijding en afgescheiden cultuurmijding. Huijgen ziet met Gerard Visser de ziel als een ruimte waarin de muziek van Gods Woord tot klinken komt, 'een affectieve en receptieve resonantieruimte'.¹¹ Op deze wijze maakt hij ook creatief gebruik van de inzichten van de contemporaine filosofie en de menswetenschappen.

Beide lijnen hebben elkaar nodig. Voor een adequate communicatie van de boodschap van het evangelie is enige aansluiting bij de cultuur onmisbaar, maar om het evangelie van Gods koninkrijk – dat niet van deze wereld is – zuiver te blijven vertolken, is een kritische houding tegenover de cultuur ook onopgeefbaar.

Ook de Schrift is ontstaan binnen een bepaalde culturele context. De lastigste hermeneutische vraag is die naar weging van de verhouding tussen die context en de context van de lezer. Zelfs het bewustzijn van die spanning is cultureel bepaald. Vóór de Verlichting was er in de westerse cultuur veel minder besef van de concrete historische en culturele situering van de gezaghebbende teksten uit de Schrift en de traditie. In allerlei niet-westerse culturen speelt dat besef een veel minder grote rol dan in onze cultuur. Hermeneutiek is misschien vooral een (post)moderne westerse hobby. Als we zo sensitief zijn voor de contextualiteit van elke opvatting, moeten we zo eerlijk zijn om ook te erkennen dat die sensitiviteit cultureel bepaald is.

Het bewustzijn van contextualiteit bij het lezen en interpreteren van de Bijbel heeft echter ook grote voordelen. Zonder deconstructie te verheffen tot een doel in zichzelf, kunnen postmoderne inzichten in de complexiteit van hermeneutische processen ons wel helpen om bijvoorbeeld verborgen machtsstructuren bij de interpretatie van de Bijbel bloot te leggen, denk aan de legitimatie van racisme of slavernij. Vaak zien wij scherper wat er mis kan gaan bij interpretaties uit het verleden dan bij onze eigen interpretaties. Toch is het ook van belang om kritisch te blijven kijken naar onze eigen culturele

10 Arnold Huijgen, 'Gereformeerde hermeneutiek voorbij de Reformatie?' Bijdrage aan de studiedag naar aanleiding van het boek *Gereformeerde hermeneutiek vandaag* (Kampen, 29 september 2017). Zie www.arnoldhuijgen.nl/gereformeerde-hermeneutiek-voorbij-de-reformatie (geraadpleegd op 14 februari 2020).

11 Huijgen, *Lezen en laten lezen*, 134. Vergelijk Visser, 2009, 141-144.

vooronderstellingen inclusief de wijze waarop die bijvoorbeeld onze waardering van of scepsis over de (natuur)wetenschappen kleuren.

Wat stichtelijk is

Dat het zelfs met betrekking tot het Nieuwe Testament nog niet zo eenvoudig is om te ontkomen aan een bepaalde willekeur, blijkt wel bij de uitleg van bepaalde voorschriften die in de oorspronkelijke context normatief zijn, maar bij de uitleg vaak gerelativeerd worden, zoals het groeten met een heilige kus dat vijfmaal in het Nieuwe Testament staat (Rom. 16:16, 1 Kor. 16:20, 2 Kor. 13:12, 1 Thess. 5:26 en 1 Petr. 5:14). De kanttekening van de Statenvertaling zegt echter: ‘Dat is, met een kus van vrede en broederschap, met welken de gelovigen, naar het gebruik van die landen en tijden, elkander plachten te groeten.’¹² Nog verder gaat de kanttekening bij het verbod voor mannen om met een bedekt hoofd te bidden (1 Korinthe 11). De ontdekking van het hoofd was toen een teken van macht en heerschappij, maar nu zullen daarentegen ‘degenen, die macht over anderen hebben, hunne hoofden gedekt houden. [...] Doch in dezen allen moet men altijd zien op het gebruik van verscheidene tijden en landen, en wat daarin eerlijk en stichtelijk is.’¹³

Dergelijke voorbeelden maken al duidelijk dat de invloed van de eigen context op het verstaan en vooral op het toepassen van bijbelse voorschriften zich niet beperkt tot wat ‘de nieuwe hermeneutiek’ genoemd wordt en dat de vraag waarom dat wat gebruikelijk of stichtelijk is in verschillende tijden en landen niet ook van toepassing zou kunnen zijn op de rol en roeping van mannen en vrouwen in de maatschappij en in de kerk op zijn minst legitiem is. Hoe kunnen we echter bij het honoreren van de eigen culturele context volgestrekte willekeur tegengaan?

In antwoord op die vraag zou je kunnen denken aan bepaalde aanzetten die in het Nieuwe Testament gegeven worden, ontwikkelingen en lijnen die zouden kunnen worden doorgetrokken naar later tijd. Dat argument wordt meestal gebruikt om – ondanks de regulering van de slavernij in beide testa-

12 Een recent onderzoek concludeert dat het elkaar groeten met de heilige kus een uitdrukking was van het feit dat christenen tot een familie van heiligen behoorden die de maatschappelijke status oversteeg (Rianne Voogd, *De betekenis van Paulus' oproep tot de groet met de heilige kus*, 2016).

13 Een ander voorbeeld uit de kanttekeningen bij het Nieuwe Testament betreft de uitleg van de regels van het apostelconvent (Handelingen 15) waar vier voor de gelovigen uit de heidenen noodzakelijke dingen worden bepaald: onthouding van afgodenoffers, van bloed, van het verstikte en van hoerij. De kanttekening voegt daaraan toe dat het noodzakelijk was ‘voor dezen tijd [...], om wille van de zwakgelovige Joden.’

menten – toch te pleiten voor het bijbels recht van de afschaffing van de slavernij. Jochem Douma gaat eigenlijk nog een stap verder als hij schrijft:

In het aan ons ‘opdringen’ van ontwikkelingen die wij evident goed vinden, mogen we het werk van God en zijn Geest bespeuren. Wij kennen God uit de bijzondere openbaring in de Heilige Schriften; maar wij kennen Hem ook zoals Hij zich in de schepping en in de geschiedenis van de wereld openbaart. Voor het vormen van ons ethisch oordeel is het in veel situaties niet genoeg de Schrift te kennen. Wij moeten ook de historie kennen, waarin God zich openbaart (‘algemene openbaring’).¹⁴

Hier rijst echter wel heel sterk de vraag of dat wat zich als evident goed aan ons opdringt niet heel sterk afhankelijk is van de culturele context waarin wij ons bevinden. Moeten we daar niet veel kritischer over zijn om aan de willekeur van de ‘tijdgeest’ te ontkomen?

Evangelie en cultuur

In zeer algemene zin zijn er bij de doordenking van de verhouding tussen de boodschap van het evangelie van Gods koninkrijk en de cultuur – of dat nu de antieke, de middeleeuwse christendommelijke, de heidense animistische of de postmoderne seculiere cultuur is – drie werkwoorden van belang: a) resoneren, b) bekritisieren, c) transformeren. De ruimte ontbreekt hier om daar heel uitvoerig op in te gaan, maar het evangelie wordt altijd en overal verkondigd in het vaste vertrouwen dat het evangelie in staat is om mensen te vinden in de concrete situatie waarin zij zich bevinden. De Geest spreekt alle talen en wil dat het Woord ook in elke taal vertolkt wordt. Het evangelie is nooit naar de mens, maar wel bestemd voor ieder mens, en dat komt ten diepste omdat ieder mens naar Gods beeld en gelijkenis geschapen is. Dat betekent natuurlijk niet dat iedere cultuur even ontvankelijk is voor de boodschap van het evangelie. Het vroege christendom groeide snel omdat velen ontvankelijk waren voor het monotheïsme, terwijl sommige zendingssituaties zeer weerbarstig zijn omdat er bijna geen enkele verbinding lijkt te zijn met het evangelie van Christus. Toch is geen enkele cultuur volstrekt goddeloos, omdat geen enkel mens onbereikbaar is voor God en omdat alle mensen naar zijn beeld en gelijkenis geschapen zijn.

Tegelijk is elke cultuur ook een uiting van mensen die van God vervreemd zijn. Daarom staat de boodschap van Gods heilige wet en Gods heilig evange-

14 Jochem Douma, *Grondslagen christelijke ethiek*, Kampen 1999, 100.

lie ook altijd principieel haaks op elke cultuur, waar het gaat om de elementen die uitdrukking geven aan de godsvervreemding. Wanneer het evangelie resoneert in de harten van zondige mensen en zij zich door het Woord van God laten leiden, zal dat ook in hun samenleven en samenwerken effect sorteren. Dan kan er sprake zijn van een transformatie van de cultuur door heiliging of kerstening van het goede dat daarin aanwezig is vanuit de goede schepping van God en door ontmaskering en overwinning van kwaad dat in de structuren van een samenleving door kan dringen. Het evangelie resoneert en bekritiseert niet alleen maar transformeert ook de samenleving, omdat het de harten van concrete mensen raakt, ontmaskert en een nieuw perspectief biedt. Het evangelie kan mensen en hun cultuur alleen maar transformeren als het eerst ook resoneert en onder kritiek kan stellen.

Daarbij passen wel twee belangrijke kanttekeningen: 1) Een al te optimistische verwachting van de kerstening van de maatschappij ziet gemakkelijk over het hoofd dat ook van een door het christendom gestempelde cultuur geldt dat die door het evangelie steeds weer opnieuw onder kritiek gesteld en gereformeerd moet worden. Het verval ligt altijd op de loer. 2) Bovendien zijn in de kerkgeschiedenis vaak juist die stromingen die zich radicaal tegen de heersende cultuur verzetten en soms een alternatieve subcultuur boden juist uiteindelijk op langere termijn het meest invloedrijk geweest. Denk aan de Moderne Devotie, het methodisme van de Great Awakening en aan het Reveil.

Hermeneutische regels

Niemand wil de uitleg en toepassing van de Schrift volstrekt afhankelijk maken van de willekeurige culturele context. Niemand kan echter bij de uitleg van de Schrift om de invloed heen van de algemene openbaring en de dubbele contextualiteit, de verhouding tussen de contexten waarin de Schrift is geschreven en waarin zij wordt gelezen. Dat roept de vraag op of en hoe we willekeur bij de uitleg van de Bijbel kunnen voorkomen. Daarbij moeten we zowel cultuurscepticisme als cultuuroptimisme vermijden en erkennen dat er een onontkoombare wisselwerking is tussen de uitleg van de Bijbel en de cultuur – inclusief het heersende beeld van de natuur – en ons afvragen hoe we daarmee verantwoord om kunnen gaan.

Omdat de relatie tussen de uitleg van de Schrift en de natuur en de cultuur zo gecompliceerd is, is een verdere doordenking van de hermeneutiek – verstaan als de juiste uitlegeregels van de Bijbel in relatie tot de inzichten van het verstaan en interpreteren van teksten in het algemeen – van fundamenteel belang. Het is mooi om ons met Arnold Huijgen te bezinnen op de essentie van het existentiële bijbellezen en ons door hem op te laten roepen om ons ook door God te laten lezen en te laten raken. We kunnen daarbij veel van

premoderne christenen – en zeker van de reformatoren – leren, maar om antwoorden te vinden op de vragen waar de kerk en de protestantse theologie vandaag voor staan, is zijn boek nog maar een eerste aanzet.

Er is een vervolg nodig waarbij we in gezamenlijkheid zoeken naar hermeneutische regels die de reikwijdte en de grenzen van de culturele invloed bij het lezen en interpreteren van de Schriften bepalen. Regels die ons kunnen helpen om aan de willekeur te ontkomen. Geen rationalistische regeltjes die overal toepasbaar zijn, maar wel *regulae fidei* die ons bewaren bij het gezaghebbende Woord van God. Zelf denk ik daarbij bijvoorbeeld aan een verdere doordenking van 1) de Schrift als uitgangspunt – of *principium* – van de theologie, van 2) de fundamentele eenheid van Gods openbaring, ondanks de verscheidenheid in genres en contexten in de Bijbel en van 3) de betekenis van de gemeenschap der heiligen, de verbondenheid met de kerk der eeuwen en met christenen die in andere culturen leven.

Leesregels mogen nooit tot een rationalistische objectivering van de Schrift leiden, maar hermeneutische regels zijn – ook bij een existentiële omgang met de Bijbel die essentieel is voor het schriftgezag – onmisbaar om met erkenning van de spanning tussen de Schrift enerzijds en de ‘algemene openbaring’ en de dubbele contextualiteit anderzijds willekeur te voorkomen.

H. van den Belt is hoogleraar systematische theologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam.